शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय
क्याम्पस, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
विष्णुप्रसाद पाण्डे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०६४

शोधनिर्देशक
उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी

शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय
क्याम्पस, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
विष्णुप्रसाद पाण्डे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०६४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

प्रस्तुत **शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनाको अधययन** शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र विष्णुप्रसाद पाण्डेले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले परिश्रमपूर्वक गर्नुभएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

____

(**नेत्रमणि सुवेदी**)
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

मिति: २०६४।०२।२१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरका छात्र विष्णुप्रसाद पाण्डेले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम्. ए.) मा नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनाको अध्ययन** शीर्षक शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन-समिति

____

(प्रा. घनश्याम उपाध्याय)
नि. विभागीय प्रमुख

____

(उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी)
(शोधनिर्देशक)

____

(डा. पारसमणि भण्डारी)
(बाह्य परीक्षक)

मिति: २०६४।०२।२१

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्रलाई पूर्णाकृति प्रदान गर्ने क्रममा म प्रथमतः श्रद्धेय गुरु उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदीप्रति विनम्रतापूर्वक हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधपत्र तयारीका क्रममा उहाँबाट प्राप्त प्राज्ञिक परामर्श एवम् विद्वतापूर्ण निर्देशनले मलाई थप अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि समेत हौसला प्रदान गरेको छ । शोधपत्र निर्माण कार्यमा मैले श्रद्धेय गुरुवर प्रा. घनश्याम उपाध्याय, प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठ, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, प्रा. डा. व्रतराज आचार्य, प्रा.डा. देवी गौतम, सहप्रा. डा. महादेव अवस्थी, सहप्रा. केशव सुवेदी, उपप्रा. जीवेन्द्रदेव गिरी, उपप्रा. कृष्णहरि बराल, उपप्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, उप.प्रा. सुकुम शर्मा, उपप्रा. रामप्रसाद ज्ञवालीलगायतबाट पनि महत्त्वपूर्ण परामर्श प्राप्त गरेको हुँ । म उहाँहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै विविध आन्तरिक सूचना उपलब्ध गराएर शोधकार्यमा उत्प्रेरणा जगाउने शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईकी श्रीमती कमला भट्टराई (राई), उहाँका छोराहरू लोकेशचन्द्र भट्टराई, सुशीलचन्द्र भट्टराई, सुनीलचन्द्र भट्टराईप्रति पनि म आभार व्यक्त गर्दछु ।

मलाई नेपाली केन्द्रीय विभागसम्म ल्याइपुऱ्याउनु हुने मेरा श्रद्धेय बुबा वेदप्रसाद पाण्डे र आमा सुमित्रा पाण्डेप्रति म निकै ऋणी छु । प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा सहयोग पुऱ्याउने खिमबहादुर खत्री, विष्णु तल्लाकाहुले, लक्ष्मीप्रसाद पाण्डे, फर्सुराम पाण्डे, महेन्द्र पौड्याल, रामप्रसाद पाण्डे, गिरिराज पाण्डे, देवीराम पाण्डे, रेनुप्रसाद पाण्डेलगायतका मित्रहरूलाई धन्यवाद दिन्छु । शोधकार्यलाई टङ्कन गरी सहयोग गर्ने असिम कम्युनिकेसन एन्ड फोटोकपी, कीर्तिपुरका श्री माधवराज ढकाल पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रलाई समुचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

(विष्णुप्रसाद पाण्डे)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति: २०६४।०२।२१
शैक्षिक सत्र ०६०/०६२
त्रि.वि. दर्ता नं. १३०६०-९५
परीक्षा क्रमाङ्क : १७३४

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद
शोधपरिचय

शिर्षक	पृष्ठ
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ शोधसमस्या	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ अध्ययनको औचित्य	७
१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन	८
१.९ शोधविधि	८
१.९.१ सामग्री सङ्कलनविधि	८
१.९.२ विश्लेषणविधि	८
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	८

दोस्रो परिच्छेद
शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराई र उनको समालोचनायात्रा

२.१ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईको सङ्क्षिप्त परिचय	१०
२.२ समालोचना लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव	१४
२.३ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईको समालोचनायात्रा	१५
२.३.१ पहिलो चरण (२०१९ - २०३६)	१९
२.३.२ दोस्रो चरण (२०३७ - २०४९)	२१
२.३.३ तेस्रो चरण (२०५० - २०६० सम्म)	२५
२.४ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका प्रकाशित कृतिहरूको कालक्रमिक सूची	२९

तेस्रो परिच्छेद

शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनात्मक कृतिहरूको विश्लेषण

३.१ पृष्ठभूमि **४३**

३.२ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनात्मक कृतिहरूको वर्गीकरण **४४**

३.२.१ कृतिपरक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृति ४४

३.२.२ साहित्यिक इतिहासपरक खोजअनुसन्धानमूलक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृति ४५

३.२.३ साहित्यिक स्रष्टापरक खोजअनुसन्धानमूलक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृति ४६

३.३ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका कृतिपरक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृतिको विश्लेषण **४८**

३.३.१ *बसाइँ परिचय* (२०१९) को विश्लेषण ४८

३.३.२ *रसिकको लगन एक अध्ययन* (२०२२) को विश्लेषण ५०

३.३.३ *बाह्र फूल एक गुच्छा* (२०२५) को विश्लेषण ५३

३.३.४ *नाटक : एकाङ्की विचरण* (२०३३) को विश्लेषण ५६

३.३.५ कृतिपरक समालोचनात्मक कृतिको तुलनात्मक मूल्याङ्कन ५९

३.४ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका साहित्येतिहासपरक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृतिको विश्लेषण **६०**

३.४.१ *नेपाली साहित्यको इतिहास (माध्यमिक काल)* (२०३७) को विश्लेषण ६०

३.४.२ *प्राचीन गद्याख्यान* (२०४२) को विश्लेषण ६९

३.४.३ *नेपाली वाङ्मय : केही खोजी केही व्याख्या* (२०४४) को विश्लेषण ७४

३.४.४ *माध्यमिक नेपाली गद्याख्यान* (२०५०) को विश्लेषण ८५

३.४.५. *खोजी अनि व्याख्या* (२०५६) को विश्लेषण ९५

३.४.६ समग्र कृतिगत मूल्याङ्कन १०५

३.५ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका साहित्यिक स्रष्टापरक समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृतिको विश्लेषण **१०७**

३.५.१ *कवि बाबुराम आचार्य र उनका कविता* (२०४७) को विश्लेषण १०७

३.५.२ *ओभ्रेलमा परेकाहरू* (२०५६) को विश्लेषण १०९
३.५.३ *सानो चिनारी नरदेव पाण्डेको* (२०६०) को विश्लेषण ११५
३.५.४ समग्र कृतिगत मूल्याङ्कन ११८
३.५.५ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका फुटकर समालोचनाको विश्लेषण ११९

चौथो परिच्छेद

शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईका समालोचनात्मक प्रवृत्तिहरू

४.१ कृतिपरक समालोचनाबाट समालोचना क्षेत्रमा प्रवेश १२२
४.२ इतिहासपरक समालोचना लेखन गर्नु १२२
४.३ दिवङ्गत प्रतिभालाई लेखनको विषय बनाउनु १२३
४.४ समालोचनाबाट साहित्यमा देखिएका कतिपय भ्रमहरूको निवारण गर्नु १२३
४.५ शोधखोजमूलक प्रवृत्तिबाट प्रभावित हुनु १२४
४.६ तिथिमिति र तथ्यहरूका आडमा अडेर साहित्यको अन्वेषण र समीक्षण गर्नु १२४
४.७ समालोचनामा व्याख्यात्मकता, तुलनात्मकता र निर्णयात्मकता पाइनु १२४
४.८ अनुमान गर्न सकिने समालोचनाको शीर्षक चयन गर्नु १२५
४.९ कतिपय समालोचनामा दोषतर्फ आँखा नपुऱ्याउनु १२६
४.१० प्राचीन तथा विशेषतः माध्यमिक कालखण्डसँग सम्बन्धित रहनु १२६
४.११ समालोचनालाई सरल र वर्णनात्मक किसिमले प्रस्तुत गर्नु १२६

पाँचौं परिच्छेद

नेपाली समालोचना परम्परामा शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईको स्थान र योगदानको तुलनात्मक मूल्याङ्कन

५.१ नेपाली समालोचना परम्परा १२७
५.१.१ पृष्ठभूमि १२७
५.१.२ नेपाली समालोचनाको विकासक्रम १२८

५.२ नेपाली समालोचना परम्परामा शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईको स्थाननिर्धारण १४१

५.३ नेपाली समालोचना परम्परामा शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराईको योगदानको तुलनात्मक मूल्याङ्कन १४४

५.३.१ पृष्ठभूमि १४४

५.३.२ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराई र डा. तारानाथ शर्माको समालोचकीय योगदानको तुलनात्मक मूल्याङ्कन १४५

५.३.३ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराई र घटराज भट्टराईको समालोचकीय योगदानको तुलनात्मक मूल्याङ्कन १४७

५.३.४ शरद्चन्द्र शर्मा भट्टराई र डा. दयाराम श्रेष्ठको समालोचकीय योगदानको तुलनात्मक मूल्याङ्कन १४८

५.३.५ परिमाणात्मक दृष्टिले समालोचकीय योगदान १५०

५.३.६ गुणात्मक दृष्टिले समालोचकीय योगदान १५२

छैटौँ परिच्छेद

निष्कर्ष र उपसंहार

६.१ निष्कर्ष १५७

६.२ उपसंहार १५८

६.३ शोधका सीमा १५९

६.४ सम्भावित शोधशीर्षकहरू १५९

सन्दर्भसामग्रीसूची

सङ्क्षेपीकृत सूची

अनु.	अनुवाद
आ.दी.	आचार्य दीक्षित
ई.सं.	ईस्वी संवत्
स्त्री.	स्त्रीलिङ्ग
ऐ.	ऐजन
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
का.स्मृ.ग.	काशी स्मृति ग्रन्थ
गो.प.	गोरखापत्र
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
नि.	निमित्त
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्र.का.	प्रकाशन काल
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
पा.वि.के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
पृ.	पृष्ठ
ब.	बहुमुखी
मा.सा.शा.सं.	मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय
र.का.	रचना काल
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
स.सम्पा.	सहसम्पादन
स.ले.	सहलेखन
स्व.	स्वर्गीय
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय